

SOCIÁLNE ASPEKTY AGRESIE V ADAPTAČNOM PROCESE ŽIAKA A ÚLOHA ŠKOLSKÉHO PSYCHOLÓGA⁷

SOCIAL ASPECTS OF AGGRESSION IN THE ADAPTATION PROCESS OF PUPIL AND ROLE OF THE SCHOOL PSYCHOLOGIST

ZLATICA HUĽOVÁ, TATIANA HOMOĽOVÁ

Katedra elementárnej a predškolskej pedagogiky, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica, Slovenská republika, zlatica.hulova@umb.sk, tatiana.homolova@umb.sk

Abstrakt: *Proces adaptácie môžeme považovať za jednu z najdôležitejších etáp v socializácii každého jedinca. Môže prebiehať v rôznych etapách počas celého jeho života. V rámci tohto procesu si neustále osvojuje nové sociálne role a je nútený sa v rámci zmien prispôsobovať vždy novému sociálnemu prostrediu. Príchodom dieťaťa do základnej školy väčšina z nich prvýkrát vstupuje do inej sociálnej skupiny, ako je jeho rodina. Ak dieťa nenavštevovalo materskú školu, je nútené sa vyrovnávať s odlúčením od hlavnej vzťahovej osoby, ktorou je najčastejšie matka, alebo otec. Tento prvý krok je krokom najťažším. Preto je veľmi dôležité, aby do školy vstupovali deti nielen pripravené, ale hlavne psychicky zrelé. V snahe predchádzať možným problémom, najčastejšie plaču, nervozite, nechuti, ktoré môžu vzhľadom na rôznu psychickú zrelosť a pripravenosť prerásť až do prejavov nevhodného, či agresívneho správania, považujeme úlohu školského psychológa za obzvlášť dôležitú.*

Kľúčové slová: *adaptácia, adaptačný proces, prvý ročník základnej školy, edukačné prostredie, školský psychológ*

Abstract: *Process of adaptation we can consider as one of the most important phases in socialization of each individual. It may take place at various phases throughout one's whole life. Within this process one is constantly adopting new social role and is always forced within changes to adapt to new social environment. For most of the children the start of the school attendance is the first time they enter into social group other than their family. If child has not attended kindergarten then one has to cope with separation from the main relational person, who the most often is a mother or father. This first step is the hardest step. Therefore it is very important that the children entering school are not only ready, but most importantly mentally mature in order to avoid any potential problems. Mentally immature children are very often crying, they are nervous and reluctant and these acts can considering children's various mental maturity and readiness grow into inappropriate or aggressive behavior, we consider role of school psychologist as particularly important.*

Keywords: *adaptation, adaptation process, first year of elementary school, educational environment, school psychologist*

1 Úvod

Adaptáciu žiaka v základnej škole, môžeme považovať za jednu z najdôležitejších etáp v socializácii každého jedinca. Môže prebiehať v rôznych etapách počas celého jeho života. V rámci tohto procesu si neustále osvojuje nové sociálne role a je nútený sa v rámci zmien prispôsobovať vždy novému sociálnemu prostrediu. Dieťa príchodom do základnej školy vstupuje väčšinou prvýkrát do inej sociálnej skupiny, ako je jeho rodina. Ak dieťa nenavštevovalo materskú školu, je nútené sa vyrovnávať s odlúčením od hlavnej vzťahovej osoby, ktorou je najčastejšie matka alebo otec. Tento prvý krok je krokom najťažším. Preto je veľmi dôležité, aby do školy vstupovali deti nielen pripravené, ale hlavne psychicky zrelé. Predídeme tým rôznym možným problémom. Psychicky nezrelé deti veľmi často plačú, sú nervózne a plné nechuti, ktoré môžu vzhľadom na ich psychickú zrelosť a pripravenosť prerásť až do prejavov nevhodného, či agresívneho správania. Spolupráca nemá byť na začiatku riešenia problémov, ale ich predchádzania. S účastníkmi procesu edukácie aktívne spolupracuje a pomáha školský psychológ.

V živote dieťaťa sa stretávame s mnohými prekvapeniami, zvratmi a neočakávanými situáciami. Hovoríme o narastajúcom agresívnom správaní, ktorého výskyt registrujú učitelia už na primárnom stupni. Medzi učiteľom a žiakom je väzba, ktorá je na primárnom stupni najsilnejšia a preto má tú silu na žiaka pôsobiť pozitívne. Je náročné preniknúť do pocitov dieťaťa, no ak sa nám to podarí, odkryjeme mnohé súvislosti a nejasnosti, ktoré sa

⁷ Príspevok vznikol v rámci grantovej úlohy VEGA č. 1/0072/15. Emocionálno-sociálne aspekty agresie v mladšom školskom veku v kontexte modernej školy. Zodpovedná riešiteľka doc. PhDr. Marta Valihorová, CSc.

môžu skrývať za jeho nevhodným správaním. Každé dieťa je jedinečná osobnosť preto aj prejavy agresívneho správania sú pre každého vlastné, ako aj prežívanie a prejav emócií. Je umením učiteľa ich zachytiť a následne im venovať pozornosť. Z tohto dôvodu je potrebné prioritne odhaľovať emocionálne aspekty nevhodného až agresívneho správania žiakov. Neodlúčiteľnou súčasťou pri agresívnom správaní je aj jeho prevencia, ktorá zohráva rovnako dôležitú úlohu.

2 Emocionálny vývin dieťa mladšieho školského veku

Už v útlom detstve môžeme vidieť, že dieťa sa môže dostávať do situácii, ktoré vedú k frustrácii, deprivácii a to aj našim výchovným pôsobením. Vieme ovplyvniť jeho správanie, konanie a to najmä tým, že dieťa dokážeme pochopiť, vcítiť sa do toho čo prežíva. Je potrebné ho chápať, podporovať povzbudzovať a nie podceňovať a nevšimáť si ho. Práve mladší školský vek je obdobie, kedy ešte môžeme zasiahnuť, či už v role učiteľa, alebo v role rodiča, aby z našich detí vyrástli slušní, citliví, empatickí a dôstojní ľudia.

Podľa Oravcovej (2010) sa mladší školský vek vymedzuje na obdobie od 6. až do 11.-12. roku života. Je to obdobie triezveho realizmu, kde nedochádza k prudkým zmenám. Toto obdobie je skôr pokojné. Dolná hranica obdobia predstavuje nástup do školy a horná hranica je spojená s objavením prvých známk pohlavného dospievania. Dieťa v období mladšieho školského veku berie svet taký aký je. Snaží sa vnímať realitu a prioritne sa na ňu sústreďuje, no nie je pasívne. Naopak, zaujíma sa o dianie vo svete, rado skúma veci, experimentuje. Z tohto dôvodu je nespokojné, keď musí preberať hotové poznatky a spôsoby správania. Najlepšie sa učí, keď môže s predmetom poznania samé experimentovať a poznávať jeho podstatu aktívnou činnosťou.

Dieťa sa vyvíja po každej stránke, čo z neho robí celostnú osobnosť. My sa však zameriame na emocionálny vývin žiaka, pretože na to, aby sme mohli tvrdiť, že jeho správanie môže byť ovplyvnené emocionálnymi aspektmi, musíme vedieť, či a ako sa žiak vyvíja v tomto období po emocionálnej stránke.

Psychoanalýza označila obdobie mladšieho školského veku za latentnú etapu života. To znamená, že je ukončená jedna časť psychosexuálneho vývinu a pudová i emocionálna zložka osobnosti drieme. Prejaví sa až na začiatku pubescencie. Na druhej strane sú psychologické štúdie, ktoré presadzujú opak. Tvrdia, že vývin dieťaťa pokračuje trvale, plynule a dieťa dosahuje výrazné pokroky vo všetkých smeroch, ktoré sú často rozhodujúce pre jeho budúcnosť (Langmeier – Krejčířová, 1998). Prikláňame sa k druhému pohľadu. Stačí, keď porovnáme žiaka, ktorý prichádza prvý deň do školy a žiaka, ktorý po štyroch rokoch odchádza na druhý stupeň. Za tieto štyri roky sa udeje v živote mladšieho školáka príliš veľa na to, aby sme hovorili, že emocionálna stránka jeho osobnosti drieme. Slzy, strach z neúspechu, radosť z prvej známky, prvé lásky, prvé sklamanie, zmena správania, ktorá vychádza z tlaku sociálnej skupiny. S týmito všetkým sa stretávame v období mladšieho školského veku.

Podľa Langmeiera a Krejčířovej (2006), u dieťaťa narastá schopnosť sebaovládania a to je ovplyvnené dvoma faktormi:

1. Emočnou reaktivitou - je založená biologicky temperamentovo (ide o mieru dráždivosti a impulzivity). Vekom sa emócie stávajú stabilnejšími a ich ovládanie nevyžaduje také úsilie.
2. Voľného ovládania emočných reakcií - dieťa je schopné podľa potreby primárnu emočnú reakciu, alebo impulz k akcii vôľou lepšie potlačiť a jednať zámerne a plánovite. To mu umožňuje dlhšie sa sústreďiť na zvolenú činnosť a ovládať intenzitu vnútorného prežívania.

Dieťa po vstupe do školy získava novú rolu školáka. Jeho citové prejavy sa odlišujú od predchádzajúceho obdobia. Ustupuje u neho egocentrizmus, impulzivita a emočná labilita. Dieťa je schopné prispôbovať svoje správanie normám, no motivácia k ich plneniu zostáva individuálne emocionálna - chce urobiť radosť rodičom, učiteľom. Dieťa sa identifikuje s učiteľom, čo mu pomáha k prekonávaniu neistoty v cudzom školskom prostredí a adaptovať sa na školské požiadavky. Škola pomáha rozvíjať žiaka v sebauvedomovaní a vedie ho k reflexii vlastného konania (Kolláriková – Pupala, 2010).

Jednou z podmienok školskej zrelosti je schopnosť dieťaťa odložiť bezprostredné uspokojenie svojich potrieb na určitú dobu a venovať sa školským povinnostiam. Dieťa sa touto schopnosťou emočne vyvíja a je schopné sebaregulácie. Je schopné podľa vlastnej vôle svoje city potlačiť alebo naopak zreteľne ich vyjadriť. Prichádza to ako dôsledok toho, že rozumie svojim vlastným pocitom v danej situácii, no na druhej strane berie ohľad aj na očakávanie spoločnosti. Dieťa s dobrou emočnou kompetenciou je si vedomé svojich pocitov aj emócií druhých ľudí. Vyjadruje svoje zážitky primeraným spôsobom, je schopné svoje pocity kontrolovať a regulovať podľa okamžitej situácie tak, aby to zvládnutie prítomného problému uľahčilo. V tomto období už dieťa vie, že pocity, priania, či motívy je možné pred okolím skrývať, dokáže potlačiť aj výraz svojich citov, no nikdy ich neskryje pred sebou samým. Dieťa si podľa Langmeiera – Krejčířovej (1998) uvedomuje ambivalentnosť citov, čo znamená, že okolo 10. roku si uvedomuje prežívanie dvoch a viacerých protikladných emócií. S oneskoreným emocionálnym vývinom sa stretávame u detí hyperprotektívnych rodičov alebo u tých, ktoré sú zanedbávané.

V citovej oblasti dochádza u detí mladšieho školského veku k zmenám v obsahu, priebehu, spôsobe a trvaní prežívania, ako aj vonkajšieho prejavu citov. Na začiatku tohto obdobia prejavujú svoje city búrlivo a bezprostredne prostredníctvom mimiky, gestikulácie aj reči. Postupom času sa prejavuje väčšia zdržanlivosť a

uvedomelosť. Sú schopné vonkajšie prejavy kontrolovať, a to hlavne v školskom prostredí a za prítomnosti dospelých. City sa rozvíjajú z obsahovej stránky, no obmedzuje sa ich vonkajší prejav i napriek intenzívnemu prežívaniu. Deti dokážu vonkajšími výrazmi tajiť svoje skutočné city. Stáva sa, že v tomto období ešte nedokážu úplne ovládať svoju citovú impulzivnosť ako dospelí a vybuchnú. V tomto období sa skôr stretávame s kladnými emóciami, preto ho pokladáme za šťastné životné obdobie (Končeková, 2010).

Je pravdou, že deti dokážu zastierať svoje city, no domnievame sa, že v tomto období vedia aj veľmi ľahko vybuchnúť a impulzívne reagovať na rôzne podnety. Myslíme si, že takéto správanie sa u nich prejavuje ako obranná reakcia na nevhodnú a dráždivú činnosť z okolia.

Žiak sa v tomto období ľahko združuje, je extrovertom. Prevládajú skôr pozitívne ladené citové prejavy, radosť, bezstarostnosť. Citovo je skôr povrchný a plytký. Nedokáže sa dlho hnevať na svojich kamarátov, svoju pozornosť odreaguje od hnevu pomerne rýchlo, čo však neznamená, že je verným kamarátom. K výnimkám dochádza okolo desiateho roku života. Vtedy vznikajú priateľstvá na základe povahových rysov. Ide o priateľstvá, ktoré majú niečo spoločné, prípadne odlišné. Ako uvádza Říčan (2004), veľmi málo sa stretávame so súcitom a smutné je, že prevažuje opačný cit, ktorým je vysmievanie sa ľuďom, ktorí trpia určitým defektom. Práve vysmievanie sa a povrchný vzťah k spolužiakom môže prerásť do prvkov agresívneho správania, šikany. Žiak je schopný negatívneho správania a ublíži skôr vtedy, keď s druhým nemá bližšie väzby.

Podľa Vágnerovej (2004) je toto obdobie typické zvýšením emočnej stability a odolnosti voči záťaži. Deti sú v tomto období optimisti. Významným je rozvoj schopnosti chápať emocionálne zážitky a dávať im zmysel. Ide o spôsob interpretácie emócií. V tomto období sa rozvíja aj emocionálna inteligencia - deti lepšie rozumejú svojim pocitom. Sú schopné presne rozlíšiť ich kvalitu, intenzitu a dĺžku trvania. Okolo desiateho roku života sú schopné chápať, že človek môže zažívať zmiešané, či protikladné pocity. Svoje vlastné pocity hodnotí podľa toho, ako by ich hodnotil niekto iný. Napríklad, prejavy strachu a úzkosti sú chápané ako zlyhanie a preto bývajú často deťmi potláčané.

Vieme, že mnoho ľudí sa vedome dokáže správať účelovo. Je zarážajúce, že sa s takýmto správaním stretávame už u detí. Považujeme ich za úprimné, čisté bytosti, od ktorých neočakávame nič zlé a veríme, že jediné ony nám dokážu povedať pravdu. Podľa autorov však vidíme, že sa prispôbujú svojmu okoliu a sú ľahko ovplyvniteľné. Väčšina autorov prezentuje názory, že obdobie mladšieho školského veku je príznačné emocionálnou stabilitou, je radostným a bezproblémovým obdobím a dieťa prežíva skôr pozitívne emócie, že ich dokáže kontrolovať. Prikláňame sa k týmto názorom, no zároveň predpokladáme, že tieto charakteristiky nemôžeme zovšeobecniť na každého jedinca, pretože u niektorých sa ešte stále môže prejavovať egocentrizmus, impulzivnosť, výbušnosť, ktoré sú typické skôr pre predchádzajúce obdobie.

Sme presvedčení o tom, že dnešná škola by mala nielen vzdelávať, ale hlavne vychovávať a pozeráť na osobnosť žiaka ako na celok. Mala by vnímať prejavy jeho emócií a prostredníctvom toho usmerňovať jeho správanie v skupine, v rámci možností korigovať jeho telesný vývin a týmto všetkým zabezpečiť jeho napredovanie aj v kognitívnej oblasti. Preto by sme nemali používať pojmy výchova a vzdelávanie ako dva nezávislé subjekty. Takéto ponímanie objasňuje Kosová (2000), ktorá v širšom slova zmysle chápe výchovu ako zámerné pôsobenie na osobnosť jednotlivca. Cieľom je dosiahnuť pozitívne zmeny v rozvoji rôznych stránok osobnosti. Výchova zahŕňa vzdelávanie, vychovávanie a vycvičovanie, teda komplex všetkých zámerných vplyvov s hodnotným cieľom. Synonymom k týmto pojmom je edukácia.

3 Adaptačný proces žiaka prvého ročníka základnej školy

Dieťa prichádza do prvého ročníka základnej školy, kde získava rolu žiaka a spolužiaka. Učebná činnosť je jeho hlavnou činnosťou. Prvý rok v škole je preň veľmi náročný, lebo sa mení jeho celkový život. Dieťa je emocionálne a psychicky zaťažované. Je to jeden z najdôležitejších momentov jeho doterajšieho života, pretože výrazným spôsobom ovplyvňuje formovanie jeho vzťahu ku škole a vzdelaniu, motivuje dieťa pre školskú prácu a ovplyvňuje jeho spokojnosť a úspešnosť v škole.

Škola vstupuje do života dieťaťa ako nový, mocný činiteľ a má rozhodujúci vplyv na jeho vývoj a poznamenáva jeho osobnosť na celý život. Výrazný vplyv pri zaškolení má spolupráca všetkých zainteresovaných, aby sa zabezpečila dobrá príprava školopovinných detí. V tomto období je veľmi dôležité poskytnúť deťom pomoc a oporu, ktorú potrebujú. Podľa Ondrejковиča (2004) je prechod dieťaťa z prostredia rodiny do prostredia školy jedným z kritických okamihov. Dieťa sa stretáva mimo svojej rodiny prvý raz s inštitúciou, ktorá vyžaduje bezpodmienečné vykonávanie určitých činností, čiže v tom zmysle má „donucovací charakter“. Škola však vyžaduje nielen plnenie požiadaviek orientovaných na výkon, ale tiež osvojovanie prostredia dieťaťom, kde za normálnych okolností sa požiadavka plnenia určitých povinností a dodržiavania disciplíny spája s láskou rodičov. Školské prostredie tak vystupuje ako neosobné, ako pravidelný, záväzný systém – presný začiatok a koniec vyučovania, hlásenie sa o slovo zdvihnutím ruky, zachovávanie ticha a pokoja počas vyučovania, rozvrh hodín, domáce úlohy a pod. Začiatok školskej dochádzky býva často označovaný ako kľúčový moment v živote každého dieťaťa či zlomové obdobie. Dôležitá je adaptácia ako proces prispôbenia sa sociálnemu prostrediu s

jeho normami a požiadavkami. Cieľom adaptácie je zabezpečiť podmienky v takých intenciách, ktoré sa zaistia včas, budú sa nepretržite a optimálne prispôsobovať a inovovať novým štandardom kladeným na školstvo a samotný život dieťaťa v edukačnom prostredí. Ak sa tieto podmienky zabezpečia, eliminujú sa tak nedostatky a nežiaduce negatívne prejavy v prežívaní a správaní sa človeka ako plnohodnotnej osobnosti.

Človek týmto procesom prechádza v živote mnohokrát. Len časom si vytvára rôzne mechanizmy podporujúce uľahčenie. Adaptačný proces v základnej škole je zväčša krátkodobý, no považuje sa za najdôležitejší pre intenzitu prežívania zúčastnených osôb, najmä žiaka. Slezáková (In. Slezáková – Tirpáková, 2006) vidí adaptáciu na základe aspektov v troch rovinách, ako fyziologickú adaptáciu, ktorá prebieha v troch etapách. Prvou etapou je orientačná etapa (kedy organizmus dieťaťa reaguje na všetky nové podmienky, ktoré súvisia s učením), v druhej etape neustáleho prispôsobovania sa (organizmus dieťaťa sa prispôsobuje novým podmienkam a nachádza varianty reakcií na vonkajšie vplyvy prostredia) a tretia etapa relatívne stáleho prispôsobovania (hľadanie najvhodnejších možností reagovania na záťaž rôznej povahy). V oblasti psychológie sa vyčleňuje psychologická adaptácia, ktorá sa u detí môže prejaviť rôznorodo a zasahuje všetky stránky psychiky dieťaťa (osobnostno-motivačnú, učebno-poznávaciu a vôľovú). Pre oblasť nášho záujmu je významná sociálna adaptácia, pri ktorej ide o nadobudnutie novej sociálnej role, napríklad role žiaka, s ktorou súvisí prežívanie (ak má dieťa kladný vzťah ku škole a povinnostiam, tak je schopné dodržiavať a nadväzovať kontakt so spolužiakmi a učiteľom, výsledkom čoho je úspešné začlenenie sa do nového prostredia a nájdenie si miesta v ňom). Podľa autorky sa to vzájomne prepája a neúspech by mohol mať negatívny vplyv na úspešnosť dieťaťa pri zvládaní požiadaviek školy.

Na adaptáciu žiaka pôsobí celý rad faktorov, ktoré žiaka po dobu jeho pobytu v základnej škole ovplyvňujú. Adaptácia je proces, ktorý si vyžaduje mnoho trpezlivosti, odborných vedomostí a pravidiel. Ide o proces veľmi individuálny s ohľadom na potreby a možnosti žiaka. Dieťa sa musí v prvom ročníku základnej školy, ako uvádza Řezáč (1998), adaptovať na dané podmienky: materiálne podmienky (týkajúce sa pracovného miesta, jeho rozmerov a povahy); fyzikálne podmienky (napríklad osvetlenie alebo teplota v triede); sociálne podmienky (zahrnujúce vzťahy medzi žiakmi, žiakmi a učiteľmi, triedou a iné).

Podľa Guziovej a kol. (1999) pripravenosť dieťaťa na školskú dochádzku závisí v podstatnej miere od najzákladnejšej zo všetkých schopností, a tou je schopnosť učiť sa. Každé dieťa je neopakovateľne jedinečné. Sú deti, ktoré nemajú adaptačné problémy a školskému prostrediu sa prispôbia. Na druhej strane sú deti, ktoré si ťažko zvykajú na nové školské povinnosti. Adaptačné problémy môžu byť spôsobené vnútornými alebo vonkajšími príčinami. Významný determinant v škole predstavuje učiteľ. Učiteľ je prvý pri kontakte so žiakom, ktorý sa snaží systematicky vytvárať podmienky a využívať všetky dostupné metódy a prostriedky. *„Učiteľ vytvára priateľské, akceptujúce, motivujúce prostredie na to, aby žiaci mali možnosť svoje poznatky, zážitky a skúsenosti konfrontovať, prediskutovať s druhými, s využitím cyklicky sa opakujúcej reflexie.“* (Tomkuliaková – Doušková, 2012, s. 34)

Každý jedinec prechádza vo svojom živote procesom socializácie viackrát, ale vstup do prvého ročníka základnej školy socializáciu urýchľuje. V priebehu celého výchovno-vzdelávacieho procesu už nikdy nedochádza k tak významným a prudkým kultúrnym zmenám, aké zažíva žiak prvého ročníka základnej školy. Socializácia v školskom prostredí je veľmi špecifická. V škole a samotnej triede trávi žiak pomerne mnoho času, preto je dôležité, aby školu rád navštevoval a cítil sa v nej dobre. Žiak sa musí podrobiť podmienkam, ktoré na neho kladie inštitucionalizované vzdelávanie, ale súčasne i požiadavkám učiteľa. Žiak sa snaží byť čo najviac v jeho blízkosti, robiť mu radosť a zapáčiť sa mu. Východiskom sú aktuálne skúsenosti žiaka, predbežné vedomosti, pojmy a záujmy rozvíjané podľa jeho reálnych možností tak, aby sa dosiahol pevný základ pre jeho budúci akademický a sociálny úspech.

Dieťa prichádza do prvého ročníka základnej školy, kde získava rolu žiaka a spolužiaka. Učebná činnosť je jeho hlavnou činnosťou. Prvý rok v škole je pre dieťa veľmi náročný, lebo sa mení celkovo život dieťaťa. Dieťa je emocionálne a psychicky zaťažované. Je to jeden z najdôležitejších momentov jeho doterajšieho života, pretože výrazným spôsobom ovplyvňuje formovanie vzťahu dieťaťa ku škole a vzdelaniu, motivuje dieťa pre školskú prácu a ovplyvňuje jeho spokojnosť i úspešnosť v škole.

Nástupom do základnej školy sa od dieťaťa požaduje taká úroveň telesného a psychického vývinu, aby sa dobre adaptovalo na nové prostredie a vyučovací proces. Pre diagnostiku školskej pripravenosti, ktorá sa robí v poslednom roku predškolskej prípravy, sú vytvorené rôzne posudzovacie postupy a testy. Dôležitú nepretržitú činnosť v podobe pozorovania spojeného s diagnostikovaním má učiteľ, ktorý touto činnosťou môže zabrániť vzniku problémov.

Príprava detí na prácu v prvom ročníku nie je krátkodobá činnosť. Je výsledkom všestrannej výchovnej práce učiteliek materskej školy odo dňa vstupu dieťaťa do MŠ. V poslednom roku dochádzky je príprava intenzívnejšia. Začiatok školskej dochádzky býva často označovaný ako kľúčový moment v živote každého dieťaťa či zlomové obdobie. Dôležitá je adaptácia ako proces prispôsobenia sa sociálnemu prostrediu s jeho normami a požiadavkami. Cieľom adaptácie je zabezpečiť včasné, nepretržité a optimálne prispôsobovanie sa novým,

nezvyklým, náročným podmienkam činnosti a života, a tak zabezpečiť elimináciu nežiaducich negatívnych stavov a ich prejavov v prežívaní a správaní človeka.

4 Sociálne aspekty agresie a úloha školského psychológa

Už na počiatku civilizácie sme sa mohli stretnúť s ľudskou agresiou, ktorá sa prejavovala hlavne v situáciách ohrozenia bezpečnosti človeka. V neskoršom období sa s ňou stretávame napríklad pri ochrane majetku, ochrane proti extrémnemu násiliu, kultúrnych či spoločenských hodnôt, no samozrejme aj pri túžbe po osobnej moci. Sprievodným znakom dnešnej doby sú rôzne sociálno-výchovné problémy u detí, ktoré získavajú čoraz väčšiu vzrastajúcu tendenciu. Môžeme k nim zaradiť agresiu, ktorá patrí k pomerne frekventovanému negatívne sociálnemu správaniu u človeka. Avšak takéto správanie sa vyskytuje už na primárnom stupni základných škôl. Takmer denne môžeme byť svedkami rozličných foriem agresie žiakov voči ich spolužiakom, veciam, ale aj učiteľom.

Na vzniku agresie sa môžu podieľať rôzne aspekty či faktory. Kriminalita, drogová závislosť rodičov a v najhoršom prípade smrť oboch alebo jedného z rodičov dieťaťa. Prestahovanie sa z miesta, kde dieťa vyrastalo do cudzieho prostredia, v ktorom si dieťa môže nájsť novú nevhodnú partiu kamarátov, narušené sociálne vzťahy v rodine, ale aj v školskej triede. Tieto a mnohé ďalšie situácie môžeme zaradiť k sociálnym aspektom agresie.

Rodina je pre dieťa najdôležitejším miestom od jeho narodenia až po smrť. Medzi základné podmienky dobrej a vyváženej výchovy sa zaraďuje predovšetkým osobnosť a prístup rodiča. V minulosti rodičia vychovávali svoje deti spontánne a prevládala funkcionálna výchova, ktorá bola neskôr doplnená intencionálnou výchovou ako aj v rodine, tak aj v škole. Dnes sme svedkami výchovy „čo dieťa chce, to mu rodič dá“. Znamená to, že rodičia prevažne reagujú na skutky a správanie detí. Aby dieťa poslúchalo a bolo spokojné vyhovejú mu takmer vo všetko, čo chce. Výchova by sa mala zameriavať hlavne na intencionálnu perspektívu, nemala by mať náhodný charakter. Väčšina mravných vlastností, názorov, postojov a štýlu života je u detí ovplyvnená spôsobom rodinnej výchovy. Z jednej strany na dieťa negatívne vplýva prehnaná starostlivosť a príliš vysoké nároky, na druhej strane môže dôjsť k nezáujmu rodičov o dieťa, jeho úspechy či neúspechy v škole. Na spôsob výchovy v rodine má vplyv veľké množstvo faktorov, ktorými sú sociálne postavenie rodičov, vek, vzdelanie, početnosť rodiny, morálne hodnoty, ktoré rodina uznáva a hlavne kvalita výchovy.

Významný vplyv na správanie a reagovanie detí a mládeže majú do značnej miery aj médiá. Filmový či rozprávkový zločinec alebo hrdina je v dnešnej dobe vo filmoch obsadzovaný populárnymi hercami a preto ich deti berú ako vzor.

Školská trieda je referenčná skupina, ktorá slúži ku komparácií výkonov a iných žiackych prejavov. Vytvára akúsi normu, z ktorej sa z nediferencovanej skupiny stáva štruktúrovaná skupina, kde každý člen zastáva určitú pozíciu (Petlák, 2006). Skupina členov, ktorú vytvárajú v triede žiaci, tvorí medzi sebou sociálne vzťahy. Žiak sa dostáva do nových situácií a osvojuje si nové sociálne normy, v ktorých nachádza určité vzory k sociálnemu správaniu. Do skupiny školského aspektu môžeme zaradiť vplyv učiteľov na žiakov, sociálne skupiny, ktoré vznikajú v triede alebo klímu triedy. K agresívnemu správaniu v triede medzi žiakmi dochádza aj vtedy, ak si učiteľ nevšimá základné ukazovatele tohto nežiaduceho správania. Učiteľ je primárna osoba, ktorá si musí všimnúť a riešiť prejavy agresie medzi žiakmi hneď v zárodku. Nesmie sa nechať ovplyvniť názorom väčšiny a obľúbenosťou niektorých žiakov v triede, ale uberať sa vlastnými diagnostickými metódami (Gajdošová, 2007). Žiaci majú medzi sebou určité vzťahy, čiže žijú skupinovým životom. Sila, ktorá pôsobí v skupine sa nazýva skupinová dynamika. Tá má vplyv na zmenu jednotlivca alebo celej skupiny v pozitívnom, ale aj negatívnom smere. V prípade šikanovania je vplyv skupinovej dynamiky agresorom nevedome použitý k deštrukcii slobody a vzájomných pozitívnych vzťahov v skupine. V každej novej triede sa utvárajú principiálne pravidlá. Ak tieto pravidlá niektorí žiaci nerešpektujú, skupine chýba obranyschopnosť. Žiaci sa počas dňa v škole sústreďujú v školskej triede. Školská trieda je malá, formálna sociálna skupina, ktorá vznikla zámerne, má pevnú organizáciu a je dlhodobá. Základnými znakmi školskej triedy sú kohézia a integrovanosť, na základe ktorých sa buduje vhodný priestor pre súčasný život žiaka a pre jeho sociálne učenie.

Učebné činnosti, ale aj výchovné výsledky žiakov nezávisia len od využívania nových moderných, metód. Pozitívne vzťahy medzi žiakmi v triede ovplyvňuje mnoho faktorov. To, ako sa k sebe správajú žiaci navzájom je podmienené vhodnou klímou triedy. Jeden z najdôležitejších činiteľov, ktorý vytvára klímu triedy je učiteľ. Stanovuje pravidlá práce a života žiakov v triede. Klíma triedy rozvíja interakciu medzi učiteľom a žiakmi. Z vyššie uvedených pohľadov na klímu triedy môžeme vidieť, že sa v nich zdôrazňujú viaceré činitele – učiteľ, žiak, žiaci a prostredie. Vytvorenie pozitívnej alebo negatívnej klímy v triede je ďalším aspektom, ktorý ovplyvňuje vznik agresívneho správania žiakov.

V školských inštitúciách sa čoraz častejšie stretávame s problémovými situáciami a problémovým správaním žiakov, ktoré môžu prerásť do agresívneho správania. Agresia sa v tejto dobe stáva závažným výchovným a spoločenským problémom. Pre svoju nebezpečnosť častejším predmetom záujmu verejnosti. Žiaľ s doteraz

nadobudnutých informácií môžeme vidieť, že sa posúva hranica u jednotlivcom, pri ktorých sa s tým negatívnym javom stretávame. Škola musí začať vlastnú prevenciu a to preventívnymi aktivitami, ktorými možno predchádzať vzniku agresie v triede, ale aj mimo nej. Odstraňovať ju treba hneď v samom začiatku. Prvým krokom je, aby škola vytvorila pre žiaka prostredie, miesto, v ktorom sa cíti bezpečne, bez strachu a napätia, a do ktorého sa rád vracia. Agresiu možno predísť rozvíjaním sociálnych zručností a sociálnych kompetencií žiakov. Mali by sme učiť žiakov k tolerancii, k akceptovaniu iných názorov, postojov a sociálnych skupín. Zabezpečením dobrej spolupráce odborníkov akými sú učitelia, školskí psychológovia, výchovní poradcovia, špeciálni a školskí pedagógovia, či sociálni pracovníci sa tieto situácie dajú poznávať, riešiť a odstraňovať, resp. aspoň zmiernovať ich účinok.

Ak pedagóg na základe odpozorovaných či už priamych, alebo nepriamych príznakov nadobudne podozrenie, že v jeho triede dochádza k agresívnemu správaniu treba, aby zvýšil pozornosť. Ak sa mu šikanovaný sám prizná, je potrebné podniknúť vhodné opatrenia na eliminovanie šikanovania. Nesmieme zabudnúť, že za žiadnych okolností nesmieme prezradiť zdroj informácií. Musíme im ponúknuť pomoc, získať si ich dôveru a spojenectvo, iniciovať spoluprácu, ale aj sa ochotne podriať poriadku. Tie to a mnohé ďalšie vlastnosti a schopnosti by mali pedagóga reprezentovať.

Na prevencii a intervencii agresívneho správania sa podieľa hlavne učiteľ, ale aj školský psychológ a sociálny pedagóg, vychovávateľia a rodičia. Školský psychológ je v súčasnosti jedným z nevyhnutných elementov psychologického a výchovného poradenstva. Jeho cieľom v prevencii problémového správania v škole je realizovať odborné psychologické služby, ktoré napomáhajú odhaliť faktory vzniku tohto správania.

Lajčiaková – Valihorová (2014, s. 38) uvádza: „*Hlavným poslaním psychológa pracujúceho v škole je poskytovať odborné a psychologické služby školám alebo školským zariadeniam v záujme efektívneho a optimálneho fungovania školy ako systému s dôrazom na psychické zdravie a rozvoj osobnosti žiakov a pedagógov v školských podmienkach. V súčasnosti do popredia dostáva vstup psychológa do humanizácie škôl a aplikácia humanistických princípov, najmä do medzil'udských vzťahov na školách.*“

Kompetencie a funkcie školského psychológa: diagnostika a rozhodovanie (školský psychológ by mal byť pripravený k používaniu diagnostických metód na úrovni individuálnej ale aj skupinovej; musí byť pripravený na tie zložky podmienok vyučovania, ktoré facilitujú učenie, alebo zmeny v správaní), interpersonálna komunikácia a kooperácia (musí byť pripravený počúvať, prispôsobovať sa, byť trpezlivý a vedieť sa vyrovnáť s nejasnosťami, ktoré takýto druh spolupráce prináša), konzultácie, vývoj vyučovania a kognitívnych zručností (musí byť dobrým výskumníkom; musí mať dostatok informácií o aplikáciách teórií učenia a kognitívnych stratégiách vyučovania), socializácia a životné zručnosti (školský psychológ by mal vedieť pripraviť individualizované behaviorálne, emocionálne a sociálne ciele a taktiež vedieť podporovať žiaduce správanie žiakov, ovládať spôsoby riešenia konfliktov a sociálnych problémov; musí mať poznatky z vývinovej, sociálnej psychológie a iných psychologických disciplín), identifikácia potrieb rôznych skupín žiakov (v súčasnosti sa v školách nachádzajú žiaci rôznej farby pleti, národnosti, žiaci s hendikepom či inak odlišní, ktorí sú integrovaní medzi bežnú žiacku populáciu; mal by byť citlivý a schopný rozpoznávať jemné odtiene medzi nimi), prevencia a intervencia (mal by byť pripravený reagovať na rôzne nepredvídané situácie, potrebuje vedieť identifikovať prekursor porúch správania, iných porúch osobnosti či záškoláctva a mal by vedieť navrhnuť relevantné programy intervencie), spolupráca školy a rodiny, výskum a evalvácia programov (mal by byť pripravený na tvorbu výskumných projektov a na realizáciu exaktných výskumov overujúcich účinnosť týchto projektov; mal by teda ovládať základné kvantitatívne metódy výskumu, rozumieť odborným výskumným správam, článkom, vedieť ich hodnotiť a využívať), rozvoj v oblasti práva, etiky, výkonu praxe a profesijného rozvoja (mal by v plnej miere naplňovať etické a profesijne kritéria výkonu psychologickej praxe a bol schopný plánovať svoj vlastný profesijný vývin ako to vyžadujú profesijne štandardy).

Každý školský psychológ vo svojej práci uplatňuje etický kódex, ktorý vypracovala Asociácia školských psychológov, pričom vychádzala a riadila sa etickým kódexom školských psychológov v západoeurópskych krajinách a USA. Tieto upravila a prispôbila potrebám našich škôl (Lajčiaková – Valihorová, 2014).

5 Záver

Adaptácia bude úspešná, ak sa minimalizujú faktory vzniku problémov. Rodina a škola u žiaka dosiahnu takú úroveň školskej zrelosti a pripravenosti, že žiak bude mať minimálne problémy pri prechode do základnej školy. Nová doba priniesla okrem nových možností riešenia, aj nové príčiny. Mladší školský vek je obdobím, kedy ešte vieme ovplyvniť a usmerniť žiakov správnym smerom. Preukázalo sa, že žiaci už na prvom stupni inklinujú k agresívnemu správaniu a je opodstatnené sa touto problematikou zaoberať. Žiaci prejavujú svoje emócie nevhodným spôsobom, sú príliš sebavedomí, necitliví, konfliktní, výbušní a nevedomujú si, že tým ubližujú nie len ostatným, ale aj sami sebe. Príliš málo vidíme do života detí, ktoré nám chcú veľakrát niečo povedať, no nevedia ako. Učitelia sa uzatvárajú a mnohokrát nie sú ani ochotní pripustiť, že práve v ich triede sa nachádza žiak, ktorý má problémy v správaní. Snažia sa situáciu uľahčiť a neprípisujú jej veľký význam. Učiteľ by nemal

zabúdať, že na to nie je sám, že vždy má za sebou podporu odborníkov ako školskí psychológovia, ktorí vedia ochotne spolupracovať a často aj rodičov, ktorým na svojich deťoch záleží.

Zoznam bibliografických odkazov

- Gajdošová, E. (2007). *Násilie v školskom prostredí – faktory a náprava*. In. *Riešenia porúch žiakov v správaní v škole*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2007. s. 17-32. ISBN 978-80-89236-17-6.
- Guziová, K. a kol. (1999). *Program výchovy a vzdelávania detí v materských školách*. Bratislava : Ministerstvo školstva Slovenskej republiky, 1999. 208s. ISBN 80-967721-1-2.
- Kolláriková, Z., & Pupala, B. (2010). *Predškolská a primárna pedagogika*. Praha: Portál, 2010. 456s. ISBN 978- 80-7367- 828- 9.
- Končeková, Ľ. (2010). *Vývinová psychológia*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Važka, 2010. 312s. ISBN 978- 80-7165- 811-5.
- Kosová, B. (2000). *Rozvoj osobnosti*. Prešov: Fokus, 2000. 121s. ISBN 80-968452-2-5.
- Lajčiaková, J., & Valihorová, M. (2014). *Školská psychológia a psychológ v škole*. Žilina : EDIS – vydavateľstvo Žilinskej univerzity pre IPV, 2014. 186s. ISBN 978-80-554-0849-1.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (1998). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing, 1998. 344s. ISBN 80-7169-195-X.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2006. 368s. ISBN 80-247-1284-9.
- Ondrejko, P. (2004). *Socializácia v sociológii výchovy*. Bratislava : Veda, 2004. 197s. ISBN 80-224-0781-X.
- Oravcová, J. (2010). *Vývinová psychológia*. Banská Bystrica: PF UMB, 2010. 232s. ISBN 978-80-8083-937-6.
- Petlák, E. (2006). *Klíma školy a klíma triedy*. Bratislava: Iris, 2006. 119s. ISBN 80-89018-97-1.
- Řezáč, J. (1998). *Sociální psychologie*. Brno : Paido, 1998. 272s. ISBN 80-85931-48-6.
- Říčan, P. (2004). *Cesta životem. Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2004. 392s. ISBN 80-7178-829-5.
- Slezáková, T., & Tirpáková, A. (2006). *Adaptácia dieťaťa na školu - Súčasný pohľad na pedagogickú teóriu a výskum*. Nitra : PF UKF v Nitre, 2006. 191s. ISBN 80-8050-968-9.
- Tomkuliaková, R., & Doušková, A. (2012). *Stratégie výučby prírodovedy v primárnom vzdelávaní*. Banská Bystrica : PF UMB, 2012. 156s. ISBN 980-80-557-0386-2.
- Vágnerová, M. (2004). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2004. 872s. ISBN 80-7178-802-3.